

TOMISLAV LEVAČIĆ

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Odsjek za ruski jezik i književnost

Obala kralja Petra Krešimira IV., 2, HR — 23000 Zadar

NEKE ZNAČAJKE ZAMJENIČKE STRUKTURE U RUSKOM I HRVATSKOM JEZIKU

U članku se daje sažet poredbeni pregled zamjeničke paradigme dvaju srodnih slavenskih jezika. U semantičkoj klasifikaciji zamjenica najznačajnija razlika je ta što u ruskom postoji termin *određene zamjenice* (*определятельные местоимения*), dok se u hrvatskom zamjenice ovoga tipa ubrajaju u neodređene. U hrvatskom također ne postoji termin *odrične zamjenice* (*отрицательные местоимения*), te se i ove ubrajaju u neodređene.

Druga zanimljivost je da u kosim padežima ličnih zamjenica za 3. lice jednine i množine u ruskom nije, kao u hrvatskome, svuda ostvareno *н* [n'] na početku kosih padeža (što potječe s kraja bivših triju prijedloga), nego postoji pravilo: kada se kosi padež upotrebljava s prijedlogom (bilo kojim), na početku ima *н* [n'], a kada se upotrebljava bez prijedloga, tada je bez njega.

KLJUČNE RIJEČI: *zamjenička paradigma, određene zamjenice, neodređene zamjenice, praslavenski prijedlozi.*

Semantička klasifikacija zamjenica u ruskim gramatikama najčešće se provodi u devet vrsta, i to: *личные* ("lične"/"osobne"), *возвратное* ("povratna"), *притяжательные* ("posvojne"), *указательные* ("pokazne"), *вопросительные* ("upitne"), *относительные* ("odnosne"), *определятельные* ("određene" – u hrvatskome ne postoji ovaj naziv, već su to *neodređene zamjenice*), *отрицательные* ("odrične" – u hrvatskome također *neodređene*) i *неопределённые* ("neodređene"). Ono što je u hrvatskome povratno-posvojna zamjenica *свой*, to je u ruskom *свой* koja pripada skupini čistih posvojnih zamjenica. Zadržat ćemo se na najzanimljivijim razlikama zamjeničke strukture između ruskog i hrvatskog.

Prije svega kažimo da je na početku kosih padeža ličnih¹ zamjenica za 3. l. jednine i množine u hrvatskome svuda ostvareno *н* (*nj*), dok u ruskom to ovisi o tome nalazi li se ispred zamjenice prijedlog ili ne. Kada se kosi padež rabi s bilo

¹ Služimo se terminom *lične* (a ne *osobne*) zamjenice podrazumijevajući pod time da: "Lične zamjenice zamjenjuju lica (...)" (Babić i Težak, 1992: 107).

kojim prijedlogom na početku postoji *н* [n'], a kad ide bez prijedloga, tada je bez njega. Doduše postoje oblici *га*, *ти*, *га* za genitiv, dativ i akuzativ muškoga roda u hrvatskome ali to su samo skraćeni (nenaglašeni) oblici koji u ruskome ne postoje. Ovi oblici mogu se upotrijebiti samo ako ispred njih nije prijedlog, što je svojevrsna zanimljivost. Npr.: *Прилазе ти...*, ali: *К njemu prilaze...* (u ovome slučaju ne može doći *ти*). U ruskome će uvijek doći dugi oblik ličnih zamjenica jer, kako je rečeno, kratkih oblika nema. Npr.: *К нему приходят товарищи и помогают ему.* ("Njemu dolaze prijatelji i pomažu mu"). Ovo je lijep primjer iz kojeg se vidi ostvarenje početnoga *н* u prijedložnoj uporabi, dok *га* u besprijedložnoj nema.

Navodimo daljnje ruske primjere uz prijedlog: *у него* ("kod/u njega"), *у неё* (kod/u nje"), *к нему* ("k njemu"), *к ней* ("k njoj"), *к ним* ("k njima"), *с ним* ("s njim"), *с ней* ("s njom"). U lokativu se na početku uvijek nalazi *н* jer se taj padež ne upotrebljava bez prijedloga: *о нём* ("o njemu"), *о ней* ("o njoj"), *о них* ("o njima").

Ovo *н*, tj. *нј* u hrvatskom, na početku kosih padeža ličnih zamjenica, vuče podrijetlo od bivših triju prijedloga *ън*, *кън*, *сън* koji su postojali u praslavenskom jeziku kad još nije postojao zakon otvorenih slogova. No, u posljednjem stadiju praslavenskog jezika i u staroslavenskom jeziku, kada je zakon djelovao, ti prijedlozi nisu mogli ostati u takvom obliku, s *н* na kraju. Zato je *н*, koje je bilo završni zvuk prijedloga, postalo početni zvuk kosih padeža zamjenica: *сън имъ* → *СЪ НИМЪ*. Time se premjestila morfemska granica, a samim time i granica riječi. Kako se u hrvatskome ovo *нј* uvijek ostvaruje, znači da je tu ovaj proces doveden do kraja. To *нј* je ujedno i korijen kosih padeža: *нј-ега*, *нј-ему*, *нј-име*, *за нј*.

Sljedeća je zanimljivost postojanje "okamenjenoga" oblika genitiva ličnih zamjenica za 3. l. jd. i mn. u ruskom jeziku u funkciji posvojnih zamjenica. To su oblici *его* ("njegov"), *её* ("njezin") i *их* ("njihov"), a okamenjenim ih nazivamo jer u svim padežima zadržavaju isti oblik, npr.: *Это его стол.* ("To je njegov stol"). *Он был у его стола.* ("On je bio kraj njegovog stola"). *Он подходит к его столу.* ("On prilazi njegovom stolu"). Primjećuje se da ove zamjenice nemaju *н* poslije prijedloga, kao što *га* imaju kada su u ulozi ličnih zamjenica. U hrvatskome postoje posebni oblici posvojnih zamjenica za 3. l. mn. – *njegov*, *njezin*, *njihov*, uz odgovarajuće oblike za sva tri roda u jednini i množini (*njegova*, *njegovo*, *njegovi*, *njegove*...). Za 1. i 2. lice u ruskome postoje "normalni" oblici posvojnih zamjenica za sva tri roda u jednini kao u hrvatskom, te univerzalnim oblikom u množini, za razliku od hrvatskoga, gdje i tu postoje oblici za sva tri roda. Ove se zamjenice mijenjaju prema pridjevskoj deklinaciji: *мой* ("moj"), *моего* ("mojega"), *моему* ("mojem")..., *моя* ("moja"), *моей* ("moje"), *моей* ("mojoj")..., *моё* ("moje"), *моего* ("mojega"), *моему* ("mojem")..., *мои* ("moji"), *моих* ("mojih"), *моим* ("mojim")... Ostale ruske pokazne zamjenice su *твой*, *твоя*, *твоё*, *твои* ("tvoj, tvoja, tvoje, tvoji"), *наш*, *наша*, *наше*, *наши* ("naš, naša, naše, naši"), *ваш*, *ваша*, *ваше*, *ваши* ("vaš, vaša, vaše, vaši"). Također postoji i zamjenica *свой* ("svoj"), koja ukazuje na pripadnost predmeta prvom, drugom ili trećem licu, ako je to lice u rečenici aktivno. Ovo vrijedi i za ruski i za hrvatski. Npr.: *Я кончил свою работу.* ("Završio sam svoj posao"). *Ты кончил свою работу.* ("Završio si svoj posao").

Kod pokaznih zamjenica postoji jedna zanimljiva međujezična razlika. U ruskome nije ostvaren posebnim oblikom drugi stupanj udaljenosti jednine i množine pokaznih zamjenica (s obzirom na objekt), već se u toj funkciji može upotrijebiti oblik prvoga ili trećega stupnja:

- jd. *этом* ("ovaj") ili *мом* ("onaj")
- mn. *эму* ("ovi, ove, ova") ili *ме* ("oni, one, ona").

U hrvatskome postoji oblik i za drugi stupanj udaljenosti ovih zamjenica: jd. *taj*, mn. *ti*. Vidljivo je da su pokazne zamjenice i u ruskome i u hrvatskome prožete kategorijom broja, a također imaju i oblike za sva tri roda, s tom razlikom da u morfološkoj strukturi ruskih pokaznih zamjenica za množinu postoji samo jedan oblik za sva tri roda. Istovjetnu situaciju nalazimo i u ličnih zamjenica: ruski oblik *ону* ujedinjuje sva tri roda u sebi, dok je u hrvatskome ovo razgraničeno (*они, one, она*).

Što se tiče povratne zamjenice *себя* ("sebe"), nominativni oblik za nju ne postoji ni u ruskome ni u hrvatskome jeziku, jer ona sjedinjuje subjekt i objekt u jedno, tj. ukazuje na osobu koja je predmet vlastite radnje. Ova zamjenica također nema ni kategorije roda ni kategorije broja.

Sada ćemo dati neke karakteristike upitnih zamjenica. Upitna zamjenica *кто* ("tko") u staroruskom pisana je *КѢТО*, a zamjenica *что* ("što") je pisana *ЧѢТО*. Hrvatski oblik *tko* dobiven je metatezom oblika *КѢТО*, a '*ko* je posljedica utjecaja kosih padeža (u kojima toga *t* nema). Korijen je ove zamjenice i u ruskom i u hrvatskom *к-*, odnosno *k-*. Problem je interpretacija *-m-* u ruskom nominativnom obliku *кто*, budući da ga u kosim padežima nema. U hrvatskom je nominativu nastavak *-o* zbog navedene metateze i gubljenja *t*, koje se po obliku *tko* može smatrati sastavnim dijelom korijena, jer ga se nema kamo drugamo smjestiti. I tako, s gledišta suvremenoga ruskog i hrvatskog jezika, jedan te isti *t* u jednom bi jeziku mogao biti dio, ili još jedan korijen², a u drugom dio korijena. Oblik zamjenice *что* zadržao je u pismu početno *ч*, ali je ovo u ruskom izgovoru prešlo u *u* [š] (izbjegavanje dvaju uzastopnih eksplozija u istom području). U hrvatskom je i u pismu, na mjestu staroga *č*, uvedeno *š* → *što*.

Deklinacija ovih zamjenica u dvama jezicima sadrži neznatne razlike. Navodimo primjer promjene zamjenice *кто/tko*: *к-мо, к-ого, к-ому, к-ого, к-ем, к-ом / tk-o, k-oga, k-omu, k-oga, k-im(e), k-om(u, e)*. Redoslijed padeža navodimo prema ruskom obrascu (nominativ, genitiv, dativ akuzativ, instrumental i lokativ). Napomenimo još samo da se rusko *з* u genitivu, tj. akuzativu izgovara kao [v] – *кого* [kʌvó].

Odnosne zamjenice su i u ruskom i u hrvatskom oblikom iste kao i upitne, samo što se upotrebljavaju za povezivanje zavisnog dijela rečenice s glavnim u zavisnosloženim rečenicama, te u njima, ustvari, vrše funkciju veznika. Npr.: *Бѣ, что мы видели в музее, было очень интересно. / Sve što smo vidjeli u muzeju bilo je vrlo zanimljivo.*

² Riječ nije složenica pa postojanje dvaju korijenova izgleda lingvistički proturječno, no držimo da bi se ovo pitanje ipak moglo razmotriti, ali nam ovo nije sadašnji zadatak.

Određene ruske zamjenice (koje se u hrvatskom zovu neodređene) ukazuju na uopćeno svojstvo (obilježje) predmeta. Zbog toga ih je moguće nazvati i klasificirati kao zamjeničke pridjeve. To su sljedeće: *весь* ("sav"), *всякий* ("svaki", "koji god bio"), *каждый* ("svaki"), *сам* ("sam"), *самый* ("upravo taj"). Osobito su zanimljive zamjenice *сам* i *самый* zbog jednake promjene, a različitog položaja naglasaka. Zamjenica *самый* u kosim padežima zadržava naglasak na osnovi, a kod zamjenice *сам* on prelazi na nastavak: *сам, самого, самому, самого, самѣм* (neočekivana palatalizacija korijenskog suglasnika *м*), *самом; самыи, самого, самому, самого, самыи, самом*.

Zanimljiv je i oblik akuzativa za ženski rod zamjenice *самá*, gdje on glasi *самоѣ*, uz također postojeći oblik *саму́*. Zamjenica *самая* u akuzativu ima uobičajeni oblik *самую*. Različitost u uporabi zamjenica *сам* i *самый* ogleda se u sljedećem. Zamjenica *сам* odnosi se na osobu koja sama, bez ičije pomoći izvodi, tj. obavlja radnju. Npr.: *Пускай он сам расскажет. / Neka sam sve ispriča*. Nadalje se upotrebljava kad se želi istaknuti da se govori upravo, baš o dotičnoj osobi, a ne o drugoj. Npr.: *Сам директор приказал. / Sam direktor je naredio*.

Zamjenica *самый* upotrebljava se sa zamjenicama *этом* i *том* u značenju "upravo taj", "upravo ovaj": *Это та самая книга, о которой я тебе говорил. / То је баš та књига о којој сам ти говорио*. Također se upotrebljava s imenicama koje znače mjesto ili vrijeme, da bi se ukazalo na krajnju granicu mjesta ili vremena: *Дождь шёл со самого утра. / Kiša је падала од самoга јутра*. Postoji još jedna uporaba te zamjenice, i to u složenom superlativu pridjeva, koji u takvome obliku ne postoji u hrvatskome. Zamjenica se postavlja ispred ishodišnoga oblika, tj. pozitivna pridjeva: *самый интересный* ("najzanimljiviji").

Odrične zamjenice (u hrvatskome jeziku također neodređene) ukazuju na odsutnost lica/osobe, predmeta ili obilježja. Nastale su dodavanjem čestica *ни-* i *не-* upitnim zamjenicama, koje u odričnim funkcioniraju kao prefiksi: *никто* ("nitko"), *ничто* ("ništa"), *некого, нечего*. Zbog toga se odrične zamjenice i dekliniraju kao upitne.

Prefiks *ни-* i u hrvatskom je u sastavu neodređenih zamjenica (*nitko, ništa*), a također i prefiks *не-* (*netko, nešto*). Zamjenice *некого* i *нечего* za nas, govornike hrvatskoga jezika, predstavljaju osobitost, jer mi takvih nemamo. Zato ih prevodimo konstrukcijom s glagolom *нeмати* i odnosno-upitnom zamjenicom. Prva se zamjenica prevodi s *нема се кога, кому...*, a druga s *нема се чега, чему...* Nominativni oblik ovih zamjenica ne postoji, lokativ postoji samo u konstrukciji *не о ком, не о чём*. Ostali padeži jednaki su padežima upitnih zamjenica, naravno uz dodatak prefiksa, na kojem je naglasak u svim padežima.

Neodređene ruske zamjenice nastale su tvorbom od upitnih dodavanjem: *не-*, *кое-* (prefiksi); *-то, -либо, -нибудь* (postfiksi). Zamjenice *некто* i *нечто* imaju samo književni karakter. Prva se upotrebljava samo u nominativu, a druga u nominativu i akuzativu. Zamjenice s prefiksom *кое-* ukazuju na ono što je poznato govorniku, a nepoznato sugovorniku, npr.: *Сегодня вечером вы узнаете кое-что интересное*. ("Večeras ćete saznati nešto zanimljivo").

Razlika je u uporabi među postfiksanim neodređenim zamjenicama ta što postfiks *-to* ukazuje na djelomičnu, a ostala dva postfiksa na potpunu nepoznanicu. Npr.: *кто-то стучит* ("netko kuca"), *если кто-нибудь/-либо застучит* ("ako tko pokuca"). Zamjenice *который-то* i *который-либо* zastarjele su i danas se u standardnom jeziku ne upotrebljavaju. U uporabi su zamjenice *какой-то* ("neki") i *какой-либо* ("bilo koji"). Zamjenice *кто-то* i *что-то* ("netko, nešto") nemaju morfološki izraženu kategoriju roda, ni u ruskom, ni u hrvatskom, ali se sintaktički ponašaju kao da su muškoga roda.

Istaknimo još i to da neodređene ruske zamjenice ne mogu vršiti funkciju odnosnih zamjenica u zavisno složenim rečenicama. Tu funkciju vrše samo upitne zamjenice. Npr.: *Мы вошли в лес, в котором было много цветов.* ("Ušli smo u šumu u kojoj je bilo puno cvijeća"). Zamjenica *который*, koju prevodimo s *koji*, samo je upitnoga karaktera (tj. odnosnog u zavisno složenim rečenicama), te se tako i klasificira. Hrvatska zamjenica *koji*, međutim, može biti i neodređena. U starijim gramatikama (Brabec, Hraste, Živković, 1961: 104) klasificirana je kao upitna, ali u gramatikama novijega datuma (Babić i dr., 1991: 659) naglašava se i njezin neodređeni karakter: *Ponekad vidim koju novu osobu.* Ovdje se očigledno radi o neodređenosti, a ne o upitnosti. Na ruskom bi jeziku ovo glasil: *Я иногда вижу какое-то новое лицо.*

Ova je zamjenica nedvojbeno samo neodređena. U hrvatskoj se rečenici mogla upotrijebiti i zamjenica *neku* (novu osobu), ali smo htjeli istaknuti mogućnost uporabe ove zamjenice kao neodređene, a prethodno i njezinu uporabu kao odnosne.

Pokraj ruske zamjenice *который* postoji i *какой*, koju također prevodimo s *koji*, npr. *Какое сегодня число?* ("Koji je danas datum?") ili u određenim slučajevima s *kakav*, ali je ova puno rjeđe u funkciji odnosne zamjenice od oblika *который*, kojemu i jest prvotna funkcija odnosna, a upitna je funkcija vrlo rijetka, kao npr. *Который час?* ("Koliko je sati?").

Ovim smo osvrtom htjeli pokazati veću prilagodljivost hrvatskih zamjenica koje mogu imati odnosnu funkciju u rečenici (tj. mogu biti i upitne i neodređene, koje su oblikom iste, a osim zamjenice *koji*, ovdje spadaju i zamjenice *čiji* i *kakav*), i strogu determiniranost ruskih neodređenih zamjenica, koje mogu imati samo tu funkciju, a i oblikom su različite od ostalih, uz obveznu prefiksaciju ili postfiksaciju.

LITERATURA

Stjepan B a b i ć, Dalibor B r o z o v i ć, Milan M o g u š, Slavko P a v e š i ć, Ivo Š k a r i ć i Stjepko T e ž a k, 1991: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU / Globus, Zagreb.

Stjepan B a b i ć i Stjepko T e ž a k, 2004: *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Ivan B r a b e c, Mate H r a s t e, Sreten Ž i v k o v i ć, 1961: *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

В. Б. Е в т ю х и н, 2001: *Местоимение*, Издательство С.-Петербургского университета.

Ф. К. Г у ж в а, 1979: *Современный русский литературный язык*, часть 2, Вища школа, Киев.

С. И. О ж е г о в, 2003: *Словарь русского языка*, "ОНИКС 21 век", издательство "Мир и образование", Москва

Radoslav F. P o l j a n e c i S. M. M a d a t o v a P o l j a n e c, 1987: *Rusko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.

Milenko P o p o v i ć, 1987: *Osnove staroslavenskog za studente ruskog jezika*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.

Русская грамматика I., 1980: АН СССР Наука, Москва.

Д. Э. Р о з е н т а л ь, И. Б. Г о л у б, М. А. Т е л е н к о в а, 2006: *Современный русский язык*, Айрис-пресс, Москва.

Н. М. Ш а н с к и й, 1981: *Современный русский литературный язык*, Просвещение – Ленинградское отделение.

Branko T o š o v i ć, 1987: *Ruska gramatika u poređenju sa srpskohrvatskom*, Svjetlost, Sarajevo.

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТРУКТУРЫ МЕСТОИМИЕНИЙ В РУССКОМ И ХОРВАТСКОМ ЛИТЕРАТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

РЕЗЮМЕ

В статье даётся краткий сравнительный анализ парадигмы местоимений в двух родственных славянских языках. В семантической классификации местоимений существенным различием является то, что в русском языке употребляется термин *определительные местоимения* (*određene zamjenice*), тогда как в хорватском языке такие местоимения причисляются к разряду неопределённых. Кроме того, в хорватской терминологии отсутствует термин *отрицательные местоимения* (*odrične zamjenice*), поэтому их включают в разряд неопределённых.

Другой примечательной особенностью является нерегулярное появление начального *н* [n'] в косвенных падежах русских местоимений 3-его лица единственного и множественного числа, в отличие от хорватских местоимений. Существует правило, согласно которому к местоимениям, употребляющимся в косвенных падежах с предлогами, добавляется начальное *н* [n'], возникшее от конечного согласного трёх праславянских предлогов. Местоимения без предлогов начального *н* не имеют.

Ключевые слова: *парадигма местоимений, определительные местоимения, неопределённые местоимения, праславянские предлоги.*